

STYL A TÉMA O JEDNOM ASPEKTU POJETÍ STYLU V DÍLE KARLA HAUSENBLASE*

PETR MAREŠ

ABSTRACT

Style and theme: On one aspect of Karel Hausenblas's conception of style

Karel Hausenblas defined style as a principle of integration that goes through all levels of the text (from language to theme) and forms it to a unified whole. The paper focuses on the position of the thematic level of the text in this conception. First theoretical arguments for the inclusion of theme into the sphere of style are discussed, and then the evolution of Hausenblas's views is summarized. According to Hausenblas, the stylistic integration of the linguistic and thematic levels of text is accomplished by repetition of equivalent means and by synergy of various stylistic features. He tried to demonstrate the ways of this integration in his thorough analyses of Czech prosaic works. Further, Hausenblas stated that the style is based on two operations, the selection from a repertoire of elements and the composition of selected items. The homogenous character of style is so declared, but the possibilities and ways of selection from a repertoire differ in relation to language and in relation to thematic units.

Keywords: Karel Hausenblas; style; theme; principle of integration; selection; composition

1. Úvod

V průběhu čtyř desetiletí (mezi lety 1955 a 1995) Karel Hausenblas postupně uveřejnil mnoho různě obměňovaných a doplňovaných obecných vymezení stylu, jež instruktivně dokládají vývoj jeho teoretického uvažování (srov. Macurová 1993; Mareš 2014). Od šedesátých let rozpracovával svou koncepci stylu jako integračního principu, který prochází všemi rovinami textu a organizuje všechny druhy prostředků, jež se v něm uplatňují. Přitom rozlišoval vlastní jazykové (lingvální) prostředky, prostředky paralingvální, tematické a dále prostředky textové, které slouží k budování spojitosti a členění v rámci verbálního celku; připojil ještě prostředky tektonické, chápané jako speciální způsoby využívání složek textu (opakování, gradace, kontrast apod.), jež ho po stránce formální i sémantické profilují (Hausenblas 1972, 13–15).

* Příspěvek vznikl s podporou programu Univerzity Karlovy Cooperatio – lingvistika.

V tomto příspěvku se zaměřím na otázku pozice tematických prostředků v rámci takto chápaného stylu verbálního textu. Karel Hausenblas poukazoval na to, že výzkum tematických prostředků nepatří do kompetence lingvistiky (Hausenblas 1972, 13), avšak ze stylistického hlediska je nelze opomíjet, neboť představují zásadní a integrální součást textu. Tím se odchýlil od tradičního a převládajícího postoje jazykovědně orientované stylistiky, podle něhož se platnost stylu omezuje na oblast vlastních jazykových prostředků (v podávaných stylistických reflexích a rozbořech přitom ovšem často bývá sféra jazyka fakticky přesahována).¹ Zároveň navázal na už existující pojetí, jež naopak koncept stylu na tematickou rovinu textu aplikují (podrobněji k tomu níže).

Ve spojitosti s Hausenblasovým chápáním stylu bude potřebné zamyslet se nad tím, zda a nakolik je tematická rovina textu se svými nepochybnými specifickými rysy souměřitelná s ostatními rovinami, zda a nakolik v ní můžeme nacházet výstavbové principy, jež se uplatňují stejným způsobem jako v jiných složkách textu a přispívají k jeho úhrnné stylistické jednotě. Na tyto aspekty můžeme nahlížet jako na primárně teoretický problém, podoba teoretického přístupu má ale také závažné důsledky pro praxi stylistické analýzy, pro její metody a cíle a rovněž pro očekávání, jež jsou do ní vnášena. Musíme se ptát, jaká je produktivnost takové analýzy a jak efektivní jsou dosažené výsledky. Pozornost si tak zaslouží na jedné straně přesvědčivost a hodnota samotné teoretické koncepce, její motivace a propracovanost jejího odůvodnění, na druhé straně aplikovatelnost při analýze a dosažený přínos pro poznání struktury a smyslu textů.

2. Teoretická odůvodnění pro zahrnutí tématu textu do stylu

Oprávněnost zapojování tématu verbálního textu do sféry působení stylu bývá (resp. může být) odůvodňována různými způsoby a z různých pozic; na některá z těchto stanovisek se Karel Hausenblas také odvolával.

2.1 Na zcela obecné úrovni je možno argumentovat tak, že má-li být styl chápán jako činitel, jehož fundamentální funkcí je sjednocovat text, dávat mu jednotný ráz,² musí zasahovat všechny jeho složky, a to v dimenzi horizontální („od začátku do konce“) i vertikální, tedy ve všech rovinách výstavby (Hausenblas 1996a, 71). „Vpuštění“ stylu do tematické roviny textu se pak jeví jako odstranění historicky vzniklé anomálie dané tím, že se koncept stylu původně rozvíjel ve spojitosti s písmem a jazykovou stránkou (psaných) textů a poté v kontextu lingvistiky. Naproti tomu v případě jiných znakových útvarů (výtvarných artefaktů, hudby, filmu atd.), na něž byl pojem stylu aplikován, se žádná taková omezení neuplatňují a zcela samozřejmě se uvažuje o všech jejich složkách.

Karel Hausenblas na tento fakt důrazně poukazoval a zdůrazňoval potřebu adekvátního označení pro celkový konstrukční princip textu; upozorňoval na to, že pokud není zvolen výraz *styl*, jenž se tu nabízí jako nejvhodnější řešení, vede to k nejednotnému používání různých terminologických i poloterminologických, mnohdy metaforických

¹ Srov. např. starší definici stylu od Jozefa Mistríka: „Jazykový štýl je spôsob cielavedomého výberu, zákonitého usporiadania a využitia jazykových prostriedkov na komunikáciu so zreteľom na situáciu, funkciu, zámer autora a na obsah prejavu“ (Mistrík 1977, 32).

² Styl je „právě **integrační princip výstavby celku**“ (Hausenblas 1972, 16; zdůraznil K. H.).

pojmenování (*faktura, rukopis* apod.). V souvislosti s tím se Hausenblas vyjadřoval rezervovaně i k pojmu sémantického gesta, zavedenému Janem Mukařovským, a hodnotil ho jako negativní důsledek příliš úzkého pojmání stylu (Hausenblas 1972, 15–16).

2.2 Druhý typ argumentace je založen na skutečnosti, že text je budován jazykem a vše, co je v něm přítomno, je utvářeno jazykovými jednotkami a jejich významy. Téma tak „vyrůstá“ z jazyka jako vyšší sémantická vrstva konstituovaná procesem abstrakce a inference. Znamená to, že hranice mezi sférou jazyka a sférou tématu není (nemusí být) zcela ostrá a zřetelná, spíše jde o pozvolné přechody.

Tento přístup podstatným způsobem rozvíjel Jan Mukařovský, a to v návaznosti na pojem sémantického gesta, který zavedl. Vyzovování tématu z jazykového vyjádření se pro něho mimo jiné stává východiskem pro odůvodnění autonomie struktury (uměleckého) textu:

Vzniká nyní otázka, zda je [...] slovní výraz podmíněn tématem nebo téma slovním výrazem. Odpovíme-li na ni, že slovní výraz je podmíněn tématem, potom předpokládáme, že výběr tématu je opět podmíněn něčím, co je mimo dílo [...]. Zvolíme-li však směr opačný, vykládající svazek mezi slovním výrazem a tématem jako závislost tématu na slovním výrazu a jeho prostřednictvím na celé struktuře díla, budeme pojímat Polákovu báseň jako autonomní celek nesený toliko vnitřním řádem. (Mukařovský 1982a, 504)

Především ovšem Mukařovský upozorňoval na to, že nelze stanovit zřetelný předěl mezi tím, co je „pouze“ součástí jazyka, a tím, co se „už“ zapojuje do tematické výstavby textu:

U Máchy [...] je hranice mezi jazykovými a tematickými prvky setřena ještě značněji než u básníků jiných [...].

[...] i téma je význam; jde tedy toliko o rozdíl mezi dvojitým druhem významu. [...]

Také nelze mnohdy říci, je-li jistý význam, byť vyjádřený jediným slovem, v daném případě součástí jazykového výrazu či tématu. Tak by například nemělo smyslu rozhodovat, jsou-li slova „máj“ a „láska“ v prvním dvojverší *Máje* slova či motivy; jsou obojí. (Mukařovský 1982b, 559–560)³

Takovému traktování výstavby textu odpovídá také předpoklad, že ve strukturaci jeho jazykové a tematické složky se projevují význačné shody a analogie (na toto propojení, zdůrazňované Mukařovským, pak poukazoval i Karel Hausenblas):

[...] ukázalo se pokaždé, že též významový postup, jakým je u Máchy budována stránka jazyková, působí i při konstrukci stránky obsahové. (Mukařovský 1982b, 559)

Lze předem a obecně tvrdit, že zásady, jakými se u daného autora řídí významová výstavba věty, platí v jeho díle i pro organizaci vyšších významových jednotek dynamických [...]. Touto jednotou **sémantického gesta** [...] je zjednávaný plynulý přechod od prvků jazykových k tematickým a umožňován jednotící teoretický pohled do výstavby díla. (Mukařovský 1971, 234; zdůraznil J. M.)

³ K nezřetelné hranici mezi jazykovou složkou textu a jeho tematikou srov. též mj. Šebek 2014, 212–213; Kubínová 2018, 91.

2.3 Je ovšem také možno vyjít od konstatování, že téma je v textu jazyku nadřazeno, protože v komunikaci jde primárně o přenos tématu a jazyk vystupuje především jako prostředek pro jeho realizaci. Má-li přitom text být komunikačně úspěšný, musí být strukturně a funkčně – a tedy i stylově – jednotný. Na tomto argumentu zakládá své pojetí stylu procházejícího všemi rovinami textu slovenský badatel František Miko:

V komunikácii nemôže mať téma jednu funkciu a jazyk inú. [...] jadrom textu, tým, kvôli čomu sa komunikácia deje, je vždy tak alebo onak téma a nikdy nič iné. Téma je v komunikácii vždy prvotná, jazyk je – povahou svojej funkcie, ako mikrorealizácia témy – druhotný. Podstatou textu je potom vždy pôsobenie témy: vo veľkom – kompozícia, štruktúra témy – i v malom – vyjadrenie témy v jazyku. (Miko 1976, 10)

Ve spojitosti s tím se Mikovi umělecký styl, na nějž se soustřeďuje, jeví jako „konceptia obsahu literárneho diela a jeho jazykovej realizácie“ (Miko 1976, 298).

2.4 Konečně se jako zásadní důvod pro zahrnutí tématu do stylu uvádí speciální organizovanost a propracovanost některých textů. Především ve vztahu k uměleckým (literárním) textům se poukazuje na to, že v nich styl prostupuje všechny složky, protože vše je zde „umělecky utvářeno“. I když také v dalších případech, jak už bylo ukázáno, bývá vyzdvihována sféra literatury, v tomto pojetí se zpravidla komplexní povaha stylu pojímá jako rys, kterým se právě umělecké texty vymezují proti textům ostatním, jimž se tato provázanost prvků a strukturovanost nepřiznává. Exemplárně to dokládá starší formulace Karla Svobody:

Za sloh budeme považovati to, co je podstatné v uměleckém tvaru; u básnického díla není tímto tvarem jen jeho mluva, nýbrž též námět, který je také umělecky utvářen, kdežto v jiných slovesných výtvorech, jako v řečech, ve vědeckých pojednáních, v dopisech, v hovoru, je tak utvářena pouze mluva. Lze říci, že sloh je stavebním (strukturním) principem uměleckého díla, principem určujícím jeho tvar. (Svoboda 1943, 5)

V kontextu literární vědy je tento pohled na styl zastoupen dosti výrazně a má poměrně dlouhou tradici. Lze připomenout reflexe teoretiků, kteří na počátku 20. století stavěli do centra odborné pozornosti rysy uměleckého textu jako osobitého výtvoru; patřil k nim Kazimierz Wóycicki, jenž zdůrazňoval princip stylové jednoty prostupující všechny prvky díla (Wóycicki 1972, 13), nebo Viktor Maximovič Žirmunskij (styl je dán „vzájemnou vnitřní podmíněností všech postupů“, Žirmunskij 1980, 26). Později se takovéto komplexní pojmání stylu uměleckého textu široce prosadilo v německojazyčné teorii interpretace literárních děl. Např. Wolfgang Kayser pod stylem rozuměl soubor sil, které formují jednotný „básnický svět“ a zdůrazňoval, že styl je přítomen v rozmanitých složkách slovesného díla (Kayser 1969, 290–300); podle Emila Staigera je styl činitel, který vše v textu spojuje v jednotu (Staiger 2008, 194); romanista Ulrich Leo poukazoval na to, že do stylu je třeba zahrnovat vše, co představuje způsob výstavby uměleckého textu a vytváří z něho integrální celek (Leo 1966, 29–30).⁴

⁴ K těmto koncepcím stylu uměleckého textu srov. Mareš 1989, 15–16.

3. Styl a téma v pojetí Karla Hausenblase

3.1 Předchozí výklad načrtl obecnější rámec Hausenblasova uvažování, nyní je třeba konkrétně popsat, jak se jeho koncepce stylu vyvíjela a na jakých argumentech byla založena. V počátečním období se Hausenblasovo stanovisko v zásadě shodovalo se zmíněnou diferenciací pozice stylu v literatuře a v ostatních sférách verbální komunikace. Jeho první souhrnné představení základních stylistických pojmů zavádí ostré rozlišení mezi oblastí neuměleckou, v níž je styl vázán na jazyk, a oblastí literární, které se přičítá specifické stylové utváření postupující všemi rovinami a složkami textu (v souvislosti s tím se také proti sobě staví jazyková a literární stylistika):⁵

[...] užití jazyka v dílech uměleckých je užití zvláštní. [...] Vše v slovesném díle uměleckém je sice ztvárněno pomocí jazykového materiálu, ale umělecká forma se týká i jiných složek díla než jen jazykové. Styl literárního díla zahrnuje nejen princip užití jazykových prostředků, ale i princip zobrazení postav, krajiny, prostředí, výstavby děje. (Hausenblas 1955, 2)

Tímto způsobem rozlišuje jazykový a literární styl rovněž např. pozdější článek napsaný společně s Lubomírem Doleželem (Doležel a Hausenblas 1961, 39–40). V následujících letech ovšem Hausenblas svůj přístup zřetelně revidoval. Na jedné straně se v jeho formulacích oslabuje protiklad mezi sférou uměleckou a neuměleckou, na druhé straně začíná poukazovat na to, že ve všech textech „zasahuje styl nesporně [...] nejen stránku jazykovou, nýbrž i tematickou“ (Hausenblas 1963, 289), a to proto, že „je to princip výstavby celku, který sjednocuje, integruje, drží pohromadě – lépe řečeno – spíná v dynamickou jednotu užité části“ (Hausenblas 1968, 343).

3.2 Druhým podstatným aspektem podporujícím zapejmení tématu a tematické struktury textu do sféry stylu se stává konstatování, že styl je založen na dvou hlavních stylistických operacích, na „**využití, tj. výběru (a ev. modifikac[i]) a uspořádání tvárných prvků**“ (Hausenblas 1972, 16; zdůraznil K. H.). Důležitým krokem přitom je zobecnění procesu výběru a jeho „zrovnoprávnění“ s uspořádáním ve vztahu ke všem „tvárným prvkům“ budujícím text. V úvaze o pojmu *kompozice* Hausenblas uvádí:

Když je řeč o výběru, je velmi potřebné připomenout, že se netýká snad jen elementárních prvků a nejnižších jednotek komplexních (jako je slovo). [...] V tom případě by platilo, že vyšší vrstvy výstavby promluvy jsou už cele jen záležitostí kompozice. Avšak i pro výběr platí, že se realizuje od nejnižších jednotek k nejvyšším [...]. Výběr z dispoziční zásoby jednotek a útvarů nekončí snad větným typem [...], nýbrž výběr se týká i vyšších útvarů, až celých (ustálených typů) promluvových schémat, kterým se říkávajížánrové formy, slohové útvary, slohové druhy projevu apod. Také výstavba „tematická“ není pouze záležitostí uspořádání vybraných prvků: existují např. i celá schémata výstavby námětu. (Hausenblas 1972, 53)

⁵ Další možné pojetí difference mezi jazykovědným a literárněvědným přístupem ke stylu zastává např. Zdeněk Kožmín: Styl je vázán na jazykovou rovinu textu, přičemž „[l]ingvistická stylistika zkoumá umělecký styl jako jeden z funkčních stylů a určuje jeho znaky se zřetelem k ostatním nonuměleckým stylům. Literárněvědná stylistika naproti tomu hledá vztahy mezi jazykem a uměleckou strukturou“ (Kožmín 1967, 7).

Na tento výklad pak navazují pozdější práce, které už obecnou platnost aktu výběru prezentují jako zjevný fakt:

Selekce i kombinace se týká **všech** rovin výstavby a všech druhů prostředků. **Styl tedy musíme sledovat jak ve výstavbě jazykové, tak i tematické.** (Hausenblas 1996b, 81; zdůraznil K. H.)

K náčrtu Hausenblasova pojetí výběru a uspořádání jako zásadních stylotvorných aktů je třeba připojit ještě dvě poznámky konkretizující jeho přístup:

(a) Hranice mezi oběma akty jsou pohyblivé a ne zcela určité. Je možno vybírat jednotlivé prvky určité výstavbové roviny textu a ty pak řadit k sobě a organizovat. Je ale také možné (a v komunikační praxi běžné) vybírat ze souboru už existujících, zkomponovaných celků, jež jsou v nějakém ohledu ekvivalentní. Na jedné straně tak máme paradigmaty (uzavřená, či otevřená), která obsahují jednotky organizované na principu napětí mezi shodou a neshodou, na druhé straně repertoáry už zformovaných komplexů a relativně ustálených schémat, jež se nabízejí k použití.

(b) Prvek, který je vybrán, se profiluje na pozadí eventualit, jež nebyly zvoleny. Akt výběru tak svým způsobem aktualizuje celé paradigma, jež bylo zdrojem volby (srov. např. Hausenblas 1972, 18–19).

Oba tyto aspekty mají zřetelný dosah pro povahu zacházení s jazykovými a naproti tomu tematickými prostředky.

4. Stylová integrace textových rovin

Předpoklad, že styl působí jako integrační činitel ve vertikální dimenzi textu, napříč jeho různými rovinami, pochopitelně vyvolává otázku, jak se toto integrační působení projevuje, resp. může projevat. Jaké spojnice umožňující a zakládající integraci se tu objevují? Existuje tu identita, izomorfismus, homologie, analogie? Dokážeme vystihnout povahu textu, jestliže se soustředíme na hledání vzájemných propojení? Karel Hausenblas si byl komplikovanosti této problematiky plně vědom a upozorňoval, že tu existuje řada specifických rozdílů, což „vnáší i do snahy o maximální obdobnost různé nutné modifikace“ (Hausenblas 1972, 52). Později formuloval své stanovisko ještě explicitněji:

Bylo by [...] nesprávným zjednodušováním domnívat se, že se tento celkový princip výstavby projevuje v díle zcela uniformovaně a neměnně. Pokud jde o „vertikální“ dimenzi, nabývá celkový stylový princip modifikované podoby v jednotlivých vrstvách výstavby díla už vzhledem k jejich specifčnosti, odlišnému charakteru prostředků a odlišné funkci ve výstavbě smyslu díla. [...] dynamika stylové výstavby díla stojí zčásti právě na překlenování rozdílů (nejednou i velmi výrazných) jednotlivým principem celkovým. (Hausenblas 1996a, 71)

V zásadě tedy jde o to, identifikovat takové význačné způsoby textové výstavby, které by byly dostatečně obecné na to, aby překonaly diference dané specifickými vlastnostmi jednotlivých textových rovin, a zároveň natolik výrazné, aby působily jako činitel, jež dokáže dané roviny navzájem spínat. Karel Hausenblas nacházel síly, které jsou schopny

realizovat stylovou (resp. slohovou) integraci, především ve dvou rysech prostupujících texty:

Co tvoří slohovou integraci? Jednak opakovaný výskyt určitých jevů (nejen vysoce frekventovaných a pozičně zvýrazněných, ale i ostatních, jejichž opakování třebaš úplně zůstává pod prahem vnímatelova uvědomění), jednak fakt, že se jednotlivé slohové rysy vzájemně podporují. (Hausenblas 1996d, 60)

Opakování v širokém smyslu Hausenblas celkově postihuje svým konceptem tektonických prostředků a probírá je z rozmanitých úhlů; může jít o přímé opakování, gradaci, kontrast atd. na úrovni hlásek, slov, syntaktických konstrukcí, jednotlivých motivů, tematických kontextů apod. (mj. Hausenblas 1972, 14). Naproti tomu povaha „vzájemné podpory“ stylových rysů je v Hausenblasových výkladech reflektována jen v nevelké míře; přitom jde o fenomén mnohem obecnější a zároveň mnohotvárnější. Badatel uvádí pouze jednotlivé příklady, na nichž demonstuje obdobné a synergicky působící způsoby konstrukce a strukturace v různých rovinách textů: Prózy Karla Poláčka tak charakterizují pregnanční pojmenování, pevné obrysy věty spolu s ostrými mezivětnými předěly a k tomu potlačení subjektivního vypravěčského hlediska. Naproti tomu v prózách Karla Čapka nacházíme několikanásobná a odstíněná pojmenování, mluvnou syntax s neostrými mezivětnými předěly a ve spojitosti s tím „relativismus“ pohledu na věci (Hausenblas 1996d, 60).

Dané pojetí (vertikální) stylové integrace se bezpochyby jeví jako teoreticky promyšlené a elegantní a představuje inspirativní podnět pro stylové analýzy. Zároveň se ovšem nutně vynořují různé otázky. Je možno tímto postupem (vždy) postihnout to, co je pro styl textů určující? Lze předpokládat, že existují texty, v nichž se vertikální stylová integrace zřetelně projevuje, a na druhé straně texty, kde je nevýrazná, latentní, kde se vzpírá odhalení, nebo kde je dokonce z hlediska struktury a komunikačního fungování nepodstatná? Jaký je vztah mezi stylovou integrací jako vlastností textu a integrací jako výsledkem interpretačního výkonu recipienta, resp. badatele? Na dané otázky zřejmě neexistuje jednoznačná odpověď, spíše jde o to, jak můžeme posuzovat výsledky realizovaných analýz.

5. Vertikální integrace a stylová analýza

Připomeňme, že na hledání a dokládání působnosti stejných výstavbových principů v různých rovinách textu zakládal svou analýzu Jan Mukařovský (1982b), přičemž teoretický rámec pro něj nepředstavoval širě chápaný koncept stylu, ale sémantické gesto. Mezi pracemi Karla Hausenblase vystupuje do popředí rozbor povídky Jana Nerudy *U tří lilií* (Hausenblas 1996c), jenž je pojat jako exemplární ukázka celkové a všestranné stylové charakteristiky textu; ve spojitosti s tím se výslovně poukazuje na to, že je třeba „sledovat všechny roviny textu (dimenze vertikální) a všechny jeho segmenty-fáze (dimenze horizontální)“ (Hausenblas 1996c, 143). Navíc autor podotýká, že „[o]ddělené sledování složek věcněobsahových a jazykových není účelná cesta pro poznání stylu díla“ (Hausenblas 1996c, 144).

Hausenblasův postup se vskutku zakládá na opakovaném propojování rysů jazykové a tematické roviny, ovšem ne zcela soustavném a rovnoměrném. Výchozí diskem analýzy se stává konstatování, že děj povídky je sám o sobě nepatrný a znázorněná scénérie může působit konvenčně; jazyk pak odpovídá zásobě prostředků tehdejší literární češtiny. Osobitost stylu povídky proto Hausenblas spatřuje zejména v tom, jak je realizována vzájemná „souvztažnost“ jazykové a tematické výstavby. Důkladný a důsledný rozbor upozorňuje zvláště na synergii mezi jednoduchostí, úsporností a pregnantností vyjadřování a distancovaností vypravěčského pohledu na události v rámci vzpomínky. Vedle toho Hausenblas poukazuje na propracovanost a sémantickou závažnost struktury fikčního prostoru či na proměny tempa děje; v souvislosti s tím však výklad ke způsobu jazykového ztvárnění přihlíží ve značně menší míře.

Z pozdějších Hausenblasových analýz si zaslouží pozornost např. výklad o obraznosti v próze Karla Poláčka (Hausenblas 1996e). Autor tu upozorňuje na to, že vedle už dříve probíraného nápadného výskytu opakování v rovině jazykové i tematické jsou Poláčkova díla charakterizována také širokým uplatněním kontrastu, resp. kontrastního paralelismu „v malém“ (lexikální prostředky, syntax) i „ve velkém“ (situace, postavy), a především nachází paralely mezi obrazností jazykových prostředků (personifikace, synekdochy) a způsobem verbální reprezentace („zobrazením“) určitých fikčních jevů, událostí či postav.

Zřetel k vertikální výstavbě textu a k relacím mezi jazykovou a tematickou složkou při stylové analýze tak nepochybně představuje důležitý metodologický a heuristický postulát i produktivní impulz pro praxi. Zároveň se ovšem ukazuje, že důsledná realizace daného postulátu je značně obtížná a že mnohdy získává spíše pozici ideálu, k němuž je třeba (opakovaně) směřovat.

6. Stylotvorné operace a téma

Pozornost, ovšem primárně z teoretického hlediska, si zaslouží ještě povaha základních stylotvorných operací. Je možno počítat s tím, že na různých rovinách textu probíhají analogické, resp. ekvivalentní procesy? Zatímco u kompozice prvků, které už jsou výsledkem selekce, lze obdobnost realizovaných procesů v zásadě předpokládat, výchozí diskový výběr ze souboru navzájem spjatých prvků, které vytvářejí určitý dispoziční repertoár, se může jevit jako zdroj obtíží, zvláště ve vztahu k tomu, že – jak Hausenblas zdůrazňuje – zvolený element získává relevanci na pozadí ostatních, nerealizovaných možností, jež by v daném případě přicházely v úvahu.

Pokud jde o jazykovou složku textu, v zásadě můžeme stanovit soubory paradigmát, do nichž jsou na různých úrovních jazyka zahrnuty prvky, které se stávají předmětem výběru (morfologické formy, lexikální prostředky, syntaktické konstrukce atd.). Lze ale počítat s obdobnými paradigmaty ve vztahu k tematické rovině? Lze vycházet (omezíme-li se na sféru umělecké literatury) z předpokladu existence paradigmát motivů, zápletek, typů postav, typů vypravěčů, typů reprezentovaných prostorů apod.?

Je namístě uvést, že nacházíme teoretické koncepce, které se o představu takovýchto paradigmát opírají, daná paradigmata v nich ovšem vždy představují spíše hypotetický rámec a součást myšlenkového experimentu. Připomeňme projekt tzv. generativní poe-

tiky, který pojímal proces tematického utváření (uměleckého) textu jako sérii výběrů ze souboru možností (např. Žolkovskij a Ščeglov 1967). Do tohoto kontextu se zařazují také reflexe Jiřího Levého (1971, 90–99), jenž popisoval genezi literárního díla jako konečnou posloupnost tahů spočívajících ve volbě jedné alternativy z rozmanitých inventářů (inventář žánrů, kompozičních řešení, tematických prvků, jazykových prostředků apod.). O důkladnější rozvinutí problematiky se pokusila slovenská badatelka Nora Krausová (1984, 11–12, 48–53, 136–137 aj.). Krausová reinterpretovala tradiční narativní dichotomii fabule a syžetu tak, že ji vyložila jako relaci mezi paradigmatickým a syntagmatickým:

Fabulu chápeme ako paradigmatickú zásobáreň epických postupov, ktoré sa konkretizujú v sujete. Sujetová výstavba je ustavičný výber z paradigmy, výber medzi zložkami, z ktorých jednej treba vyzdvihnúť a iné zanedbať, prípadne odložiť bokom. Je to proces, ktorý predpokladá celú sériu transpozícií a ekvivalencií. (Krausová 1984, 49)

Jak autorka výslovně uvádí (a snaží se doložit na příkladech), selekce se podle její teoretické koncepce uplatňuje ve všech složkách díla; jde o podobu děje, postavy a jejich vztahy, prostředí, znázorněné situace, časoprostorové charakteristiky atd. (Krausová 1984, 51–52).

Je příznačné, že se argumentace ve zmíněných pracích zakládá na představení hypotetických voleb, jež mohli realizovat autoři konkrétních textů vybraných pro exemplifikaci, případně na popisech procesu psaní a konceptech literárních děl, které daní autoři (Edgar Allan Poe, Lev Nikolajevič Tolstoj) zanechali či zveřejnili. To také naznačuje, že soustavné a důsledné přihlížení k paradigmatické tematickému prvků při stylové analýze textů by bylo značně obtížné. Je asi namístě ze zmíněného předpokladu existence těchto paradigmatických vycházet, ve většině případů však těžko můžeme taxativně vyjmenovat jednotky, které do daného paradigmatu vstupují. Spíše jde o to, respektovat tematická paradigmatata jako obecný, ne zcela specifikovaný rámec a brát v úvahu napětí mezi realizovanou podobou textu a potenciálem, který skýtají alternativní řešení.

Povaha tematické roviny a její odlišnost od roviny jazykové s příslušnými inventáři prostředků tak v kontextu probíraného pojetí stylu představuje určitou komplikaci. Celková relevance a podnětnost Hausenblasova přístupu v aspektu teoretickém a metodologickém i ve vztahu k analýze konkrétních textů tím však bezpochyby není narušena.

7. Závěr

Karel Hausenblas postupně dospěl k pojetí stylu jako integračního principu, který se uplatňuje ve všech složkách a rovinách textu a spíná je v jednotný celek. Navázal tak na některé další badatele a vytvořil koncepci s výrazným dosahem pro stylistickou teorii i pro analýzu textů. Tento příspěvek se snažil sledovat, jakou pozici získává ve zmíněném rámci tematická rovina se svými specifickými rysy. Hausenblas přesvědčivě doložil důležitost předpokladu (dynamického) sjednocení elementů textu i to, že styl může vystupovat jako jednotící činitel. S tímto působením stylu se ovšem spojuje otázka, jak se jeho integrační aktivita analogicky prosazuje na rozdílných úrovních textů a ve vztahu k prostředkům různé povahy (zejména jde právě o diference mezi jazykovými prostředky

a tematickými jednotkami). Hausenblas připouštěl, že se tu vyskytují „nutné modifikace“ a snažil se prostřednictvím důkladných a důmyslných analýz demonstrovat, jak jsou jazykové a tematické rysy v textech vzájemně provázány. Je ale zřejmé, že postižení těchto relací je obtížné a že jde hlavně o stanovený (ideální) cíl zkoumání, k němuž je třeba směřovat. Dalším důležitým aspektem Hausenblasovy koncepce je předpoklad obecné platnosti stylotvorných operací, výběru ze souboru možností a uspořádání vybraného. Zde ovšem opět vznikají rozdíly, pokud jde o povahu dispozičního repertoáru ve sféře jazyka a na druhé straně ve sféře tematiky.

LITERATURA

- Doležel, L., Hausenblas, K. 1961. O sootnošení poetiky i stilistiky. In *Poetics – Poetyka – Poetika*, ed. D. Davie et al., 39–52. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Hausenblas, K. 1955. K základním pojmům jazykové stylistiky. *Slovo a slovesnost* 16 (1): 1–15.
- Hausenblas, K. 1963. Základní okruhy stylistické problematiky (K systematické ve stylistice). In *Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii*, 287–293. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Hausenblas, K. 1968. Výstavba slovesných komunikátů a stylistika (K současnému stavu stylistického bádání slavistického). In *Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze*, 343–347. Praha: Academia.
- Hausenblas, K. 1972. *Výstavba jazykových projevů a styl*. Praha: Univerzita Karlova.
- Hausenblas, K. 1996a. Utváření stylu v textu [1973]. In K. Hausenblas. *Od tvaru k smyslu textu: Stylistické reflexe a interpretace*, ed. A. Macurová a P. Mareš, 71–79. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Hausenblas, K. 1996b. Komplexní a simplexní styly [1973]. In K. Hausenblas. *Od tvaru k smyslu textu: Stylistické reflexe a interpretace*, ed. A. Macurová a P. Mareš, 79–86. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Hausenblas, K. 1996c. J. Neruda, *U tří lilí* – styl a smysl povídky: K celkové stylistické charakteristice textů [1978]. In K. Hausenblas. *Od tvaru k smyslu textu: Stylistické reflexe a interpretace*, ed. A. Macurová a P. Mareš, 143–155. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Hausenblas, K. 1996d. Stručná charakteristika stylu a stylistiky [1995]. In K. Hausenblas. *Od tvaru k smyslu textu: Stylistické reflexe a interpretace*, ed. A. Macurová a P. Mareš, 57–65. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Hausenblas, K. 1996e. Obraznost v Poláčkové výpravné próze [1995]. In K. Hausenblas. *Od tvaru k smyslu textu: Stylistické reflexe a interpretace*, ed. A. Macurová a P. Mareš, 179–192. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Kaiser, W. 1969. *Das sprachliche Kunstwerk: Eine Einführung in die Literaturwissenschaft*. 14. vyd. Bern – München: Francke.
- Kožmín, Z. 1967. *Umění stylu*. Praha: Československý spisovatel.
- Krausová, N. 1984. *Význam tvaru – tvar významu*. Bratislava: Slovenský spisovatel.
- Kubínová, M. 2018. Básnický jazyk. In O. Sládek a kol. *Slovník literárněvědného strukturalismu*, 88–93. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR – Brno: Host.
- Leo, U. 1966. *Stilforschung und dichterische Einheit*. München: Max Hueber.
- Levý, J. 1971. Geneze a recepce literárního díla [1966]. In J. Levý. *Bude literární věda exaktní vědou?*, ed. M. Červenka, 71–143. Praha: Československý spisovatel.
- Macurová, A. 1993. Jazyk, styl, smysl, text – a stylistika. *Slovo a slovesnost* 54 (4): 279–286.
- Mareš, P. 1989. *Styl, text, smysl: O slovesném díle Josefa Čapka*. Praha: Univerzita Karlova.
- Mareš, P. 2014. Jak Karel Hausenblas vymezoval styl: Cesty k precizaci pojmu. *Jazykovědné aktuality* 51 (3 a 4): 84–90.
- Miko, F. 1976. *Štylové konfrontácie: Kapitoly z porovnávej štylistiky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Mistrík, J. 1977. *Štylistika slovenského jazyka*. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Mukařovský, J. 1971. Vančurovská prolegomena. In J. Mukařovský. *Cestami poetiky a estetiky*, ed. K. Chvatík a B. Svozil, 229–276. Praha: Československý spisovatel.

- Mukařovský, J. 1982a. Polákova Vznešenost přírody: Pokus o rozbor a vývojové zařadění básnické struktury [1934]. In J. Mukařovský. *Studie z poetiky*, ed. H. Mukařovská a R. Havel, 439–513. Praha: Odeon.
- Mukařovský, J. 1982b. Genetika smyslu v Máchově poezii [1938]. In J. Mukařovský. *Studie z poetiky*, ed. H. Mukařovská a R. Havel, 518–580. Praha: Odeon.
- Staiger, E. 2008. Umění interpretace [1951]. Přel. M. Špirit. In E. Staiger. *Poetika, interpretace, styl*, ed. M. Vajchr, 187–202. Praha: Triáda.
- Svoboda, K. 1943. *O literárním slohu*. Praha: Karel Voleský.
- Šebek, J. 2014. Motiv a intertextovost: Vztahy mezi texty v literárněvědných pracích Alexandra Sticha. *AUC Philologica* (3 – Slavica Pragensia 42): 211–221.
- Wóycicki, K. 1972. Štýlová jednota básnického diela [1914]. In *Slovo, význam, dielo: Antológia polskej literárnej vedy*, ed. A. Popovič, 10–23. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Žirmunskij, V. M. 1980. Úkoly poetiky [1919]. Přel. J. Honzík. In V. M. Žirmunskij. *Poetika a poezie*, ed. V. Svatoň, 9–49. Praha: Odeon.
- Žolkovskij, A. K., Ščeglov, J. K. 1967. Strukturnaja poetika – poroždajuščaja poetika. *Voprosy literatury* 10 (1): 74–89.

prof. PhDr. Petr Mareš, CSc.

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

petr.mares@ff.cuni.cz